

JOANNA KOWALCZYK

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska

<https://orcid.org/0000-0001-5571-5175>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2020. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

TEKSTOWE *FIGURY PAMIĘTANIA* W PREAMBULE KONSTYTUCJI A KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI KULTUROWEJ NARODU

Słowa kluczowe: pamięć kulturowa, figury pamięci, konceptualizacja, akt prawny.

STRESZCZENIE

W artykule poruszono kwestię możliwości przechowywania i rekonstruowania pamięci zbiorowej w tekście preambuły jako jej nośnika. Materiałem źródłowym, który został poddany analizie, była arena obecnie obowiązującej konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Celem badania uczyniono wyekscerpowanie i opisanie fragmentów preambuły, dysponujących realnym potencjałem oddziaływania na kształtowanie pamięci społecznej wspólnoty. Metodologiczną podstawą prowadzonego oglądu stała się koncepcja pamięci kulturowej zaproponowana przez Aleidę i Jana Assmannów, ze szczególnym uwzględnieniem założeń o tzw. figurach pamięci, tj. faktach lub obiektach przywołujących wspomnienia lub wyobrażenia o wspomnieniach.

WSTĘP

Obecnie obowiązująca konstytucja Polski jako fundament prawotwórczy stanowi źródło kolejnych teksów ustawodawczych. Ze względu na swoją rangę i doniosłość przedstawia swoisty symbol kulturowej wizji świata (por.: Malinowska 2012, 2018; Piechowiak 2016; Kowalczyk 2018 i in.). Wizja ta nie jest budowana jedynie poprzez normy zapisane w poszczególnych artykułach, ale początkują ją uroczyste prolegomena, podkreślające wyjątkowe znaczenie aktu (Skrzydło 2013, 11–12). Społeczne upowszechnianie konstytucyjnych założeń już na etapie edukacji szkolnej powoduje, że pośród innych ustaw konstytucja ma najsilniejszy potencjał utrwalania wizerunku państwa i narodu w obrazie świata obywateli.

W niniejszym opracowaniu przedmiotem zainteresowania uczyniono tekst preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku w kontekście jego możliwości przechowywania, rekonstruowania i podtrzymywania pamięci zbiorowej narodu.

Celem podjętych badań było wyekscerpowanie i opis wykładników tekstowych mających potencjał kształtowania pamięci społecznej wspólnoty, a więc takich, które

mogą stanowić nośnik tożsamości kulturowej, dającej się rekonstruować na różnych etapach rozwoju społeczno-cywilizacyjnego grupy.

Wyekscerpowanie fraz konceptualizujących wyobrażenia o „polskości” odbywało się na podstawie kognitywnego modelu budowania obrazu/reprezentacji świata. Do analizy właściwej wybierano zatem te fragmenty prolegomenów, które mogły w stopniu znacznym uspołnić wizję narodu polskiego wśród członków wspólnoty. Z kolei metoda zastosowana do opracowania poszczególnych, językowych jednostek znaczących opierała się na założeniach koncepcji pamięci kulturowej zaproponowanej przez A. Assmann (por. 1999, 2006) i J. Assmanna (por. 2008). Ujęcie to wprowadza kategorię tzw. figur pamięci, czyli obiektów, zdarzeń, tekstów itp. mających potencjał kształtowania aktualnej wizji świata poprzez przywoływanie i rekonstruowanie obrazów przeszłości wspólnoty. Należy zaznaczyć, że obrazy te nie muszą być – i często nie są – pełnym odzwierciedleniem faktów przeszłych. Są przede wszystkim uspołnionym wyobrażeniem o tych faktach, które konkretna wspólnota przyswaja w sposób selektywny, wybierając lub otrzymując wiadomości „do zapamiętania” i niwelując wiadomości „do zapomnienia”.

1. PREAMBUŁA JAKO RODZAJ IDEOLOGICZNEJ PRZEDMOWY

Preambuła jako element ustawy zasadniczej pełni szczególną funkcję – podkreśla fundamentalne znaczenie konstytucji i jej nadrzędność zarówno formalną (każdy akt prawny musi być zgodny z konstytucją), jak i aksjologiczną (wprowadza wartości powszechne). Wyznacza kierunek myślenia i działania wspólnoty. Mimo że preambuła nie stanowi zespołu norm prawnych, buduje językową i konceptualną wizję ogólnego systemu wartości, który był motywacją do uchwalenia tego aktu. Arenga obecnie obowiązującej konstytucji w Polsce odznacza się doniosłym charakterem treści, podniosłym stylem wypowiedzi i kreuje wizerunek ustawodawcy, występującego w roli „głosu narodu”. Poświadcza to chociażby użycie wielkich liter (np. w naszej Ojczyźnie; możliwość [...] stanowienia o Jej losie; my, Naród) czy wybieranie nacechowanych stylistycznie elementów opisu (np. aby czynili to – zamiast aby robili to; pomni – zamiast pamiętając; pragnąc – zamiast chcieć). Warte uwagi jest również stosowanie wspólnotowego zaimka my (my, Naród Polski) oraz jego ekwiwalentów domyślnych w całym tekście (np. [MY] wierzący w Boga; [MY] równi w prawach i powinnościach; [MY] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej). Taki sposób formułowania wersów preambuły utożsamiał prawodawcę z suwerenem i przynajmniej w tych fragmentach aktu relacja między nimi miała charakter horyzontalny.

Jak zauważa B. Sosnowski, za jedną z podstawowych cech arengi należy uznać jej pośrednie bądź bezpośrednie odwołania do motywów, które kierowały ustawodawcą w toku formułowania i ustanawiania konstytucji, takie jak kulturowo-cywilizacyjne wartości przyjęte przez wspólnotę. Autor jednocześnie podkreślił, że uchwycenie nadrzędnego celu ustawy zasadniczej nie sprowadza się do wyekscerpowania konkretnych elementów językowych, ale jest wyłożeniem racji bytu aktu prawnego poprzez nadanie mu legitymizacji społecznej (Sosnowski 2016, 212). W konstytucji ta uspołniająca

więzi narodowe legitymizacja osadza się m.in. na tle historycznym (np. nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej), współczesnych potrzebach (np. świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami) i przyszłych korzyściach (np. pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie). Preambuła manifestuje zatem fragmenty przeszłości, przyszłości i teraźniejszości uznane przez prawodawcę za najistotniejsze determinanty budowania państwowości, postaw, systemu idei i wzorów zachowania (Młynarska-Sobaczewska 2014, 235). W takiej perspektywie preambuła jako tekst ideologiczny odgórnie narzuciła to, co należy pamiętać i jak należy pamiętać. Niewątpliwie sprzyjało to normatywizacji znaczeń w procesie kształtowania tożsamości zbiorowej adresatów przedmowy.

2. FENOMEN PAMIĘCI KULTUROWEJ

Zdolność do kulturowego pamiętania stanowi podstawę antropologicznego uposażenia społeczeństw. Umożliwia tworzenie wspólnego dziedzictwa (Erlil 2018, 31). Fragmenty przeszłości połączone w taki sposób, aby tworzyły spójny, trwały obraz, dają szansę na zbudowanie zbiorowej świadomości, a w konsekwencji poczucia wspólnoty pomiędzy członkami grupy (Czerwiński 2014, 32).

Interpretacja przeszłości pozwala na uznanie konkretnej wizji za dominującą. Zachowanie kanonicznej formy obrazów przeszłości leży w gestii m.in. instytucji państwowych (Czerwiński 2014, 33), które dokonując profilowania wiedzy (Czachur 2016, 255–256), mogą oddziaływać na sposób i zakres podtrzymywania pamięci uznanej za kanoniczną (Czerwiński 2014, 33). Takie profilowanie niejednokrotnie opiera się na odpowiednim, werbalnym oznaczeniu fragmentów przeszłości. Warstwa językowa „narzucona” na zapamiętywane obiekty, zjawiska czy podmioty może bowiem konceptualizować je w sposób neutralny, wartościujący, wyrazisty lub niedookreślony (Czachur 2016, 256; Czerwiński 2014, 35). Forma werbalizowania informacji pełni szczególną funkcję interpretowania przeszłości, ponieważ nie jest jedynie środkiem wyrazu, ale przede wszystkim zabiegiem mnemotechnicznym (podporą pamięci), determinującym i kierującym optykę odbiorcy (Wójcicka 2014, 321, 2017, 30; Rajewski 2013, 194). Nazywanie doświadczeń zakotwicza je w świadomości w określonej postaci, dzięki czemu zyskują status werbalnych eksponatów przeszłości, stając się pamięcią ujęzykowaną (Chlebda 2012, 110–111).

W niniejszym opracowaniu zwrócono uwagę na szczególny nośnik pamięci zbiorowej, tj. na tekst preambuły, będący przejawem instytucjonalnego profilowania wiedzy i kierowania recepcji. Prawo jako fundament norm społecznych jest „instytucją pamięci zbiorowej w najszerszym tego słowa znaczeniu” (Czarnota 2013, 204). Szczególnie istotną funkcją prawa pozytywnego (spisanego) jest jego zdolność do utrzymania albo zmiany pryzmatu interpretacji rzeczywistości. Każdy system prawny opiera się na określonych obrazach przeszłości i symulacjach przyszłości, kumulowanych w tekstach pamięci zbiorowej. W nowożytnych państwach fundamentalna wizja narodowościowa zawarta jest w preambułach do konstytucji (Czarnota 2013, 208–209).

Zgodnie z przyjętym w niniejszym opracowaniu punktem wyjścia kształtowanie pamięci zbiorowej, a więc intrasubiektywnej, będę omawiać, opierając się na teorii pamiętania zaproponowanej przez J. Assmanna (2008) i A. Assmann (1999, 2015). Ze względu na specyfikę artykułu odniesienie stanowi idea pamięci kulturowej, którą badacze przeciwstawiali pamięci komunikatywnej. Opisując oba zjawiska, wskazywali oni na to, że pamięć komunikatywna charakteryzuje się bezpośrednim kontaktem z przeszłością, ma krótką linię przekazu, jest pamięcią pokoleniową i osobiście zaświadczoną (Assmann 2008, 66–67). Z kolei pamięć kulturowa to ewokacja cieni przeszłości – jest rekonstruowaniem odległej czasowo lub/i cywilizacyjnie, nieuchwytnej z aktualnej perspektywy odbiorcy, przeszłości. Badacze założyli, że rekonstrukcja znaczenia przeszłości wspólnoty polega na ustawicznym aktualizowaniu wspomnień za pomocą współczesnych narzędzi recepcji wypracowanych przez grupę. Efektem tego procesu jest przywołanie figur pamięci jako podpory pamięci, punktów zaczepienia (Assmann 2008, 68–71).

Pojęcie figur pamięci/śladów pamięci (Gedächtnisspur) stało się szczególnie ważnym punktem dla prowadzonej analizy, ponieważ odnosi się do uobecniania przeszłości poprzez jej wyobrażenie i konstruktywistyczną interpretację. Taki proces zachodzi m.in. w toku recepcji tekstu preambuły przez współczesnych odbiorców. Funkcję figur pamięci pełnią w tym wypadku zawarte w tekście i najważniejsze z perspektywy ustawodawcy wydarzenia, idee oraz wartości, legitymizujące wyjątkowość wspólnoty, zaznaczające jej odrębność.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjmuję, że tekstowe figury pamięci to symboliczne „punkty krystalizacji” idei ogólnych w przywołanych artefaktach językowych –mających charakter swego rodzaju nauczania, pełniących funkcję scalania doświadczeń wspólnoty, budujących poczucie tożsamości narodowej. Zgodnie z założeniami Assmannowskiej koncepcji figury pamięci są wyznaczone przez odniesienia czasoprzestrzenne i społeczne oraz charakteryzują się rekonstruktywnością (Assmann 2008, 53–58). Wskazane kategorie zostały wykorzystane również w celu dokonania analizy tekstowych śladów pamięci zawartych w konstytucji. Składniki czasowości w preambule były wyznaczone przez nawiązania do wydarzeń (np. zmiana ustroju), dat (1989), konkretnych okresów polityczno-historycznych (np. Pierwsza Rzeczpospolita, Druga Rzeczpospolita) czy niedookreślonej przeszłości (np. tysiącletni dorobek; czasy łamania praw człowieka). Ogólny horyzont przestrzenny stanowiła idea Ojczyzny (por. Assmann 2008, 54). Przynależność społeczna była reprezentowana w tekście przez nacechowane emocjonalnie i wartościowane symboliczne językowe znaki tożsamości (np. my, Naród; złączeni więzami wspólnoty). Z kolei rekonstruktywność pamięci narodowej opierała się na trwałej możliwości odtwarzania spisanych w preambule wizji. Należy zaznaczyć, że wykorzystywane w toku badania kryteria czasoprzestrzeni, odniesień do grupy społecznej i rekonstruktywności nie mogły być stosowane w izolacji od siebie. Specyfika treści preambuły odznacza się bowiem scalaniem tych trzech poziomów do tego stopnia nierozzerwalnym, że nawet określenie dominującego charakteru jednej cechy nie zawsze było możliwe. Powodem jest to, że preambuła nie ma atomistycznej struktury treściowej, tj. jej części przechodzą między sobą na zasadzie

gradientu, nie zaś na zasadzie mocno zarysowanego podziału. Z tego względu w pracy dokonano kategoryzacji według strategii upamiętniania, które stanowiły odniesienia do najistotniejszych figur conceptualnych (takich jak fakty historyczne, manifestacje światopoglądowe czy źródła inspiracji), mających potencjał oddziaływania na profilowanie pamięci kulturowo-narodowej wspólnoty na różnych etapach jej rozwoju.

Mając na uwadze to, że integracyjny wydzźwięk tekstowych wykładników preambuły może mieć realny wpływ na kształtowanie tożsamości narodowej, dalsza część niniejszego opracowania została skoncentrowana na wyekscerpowaniu i omówieniu funkcjonalności tych sformułowań, mogących ze względu na swój ładunek semantyczny, ideologiczny i emocjonalny zostać odniesione do kategorii figur pamięci i oddziaływać na autorecepcję członków wspólnoty, ich postrzeganie się w kontekście solidarności z grupą i utożsamiania się z rzeczywistością przeszłą, obecną, a także przyszłą, którą da się wywieść z treści przedmowy konstytucyjnej.

3. KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI KULTUROWEJ PRZEZ UTRWALENIE FAKTÓW HISTORYCZNYCH

Odwołania do przeszłości stanowią jeden z czynników budujących terażniejszość i mogących determinować przyszłość. Utrwalenie w tekście preambuły zdarzeń czy osób, które tworzyły kontekst historyczny, spowodowało, że stały się one częścią ideowej inspiracji, stanowiącej fundament właściwej treści konstytucji. W analizowanym tekście odnotowano dwa fragmenty będące odniesieniami do faktów historycznych nazwanych wprost. Jeden dotyczył cenionych przez ustawodawcę ustrojowych tradycji, por.:

(...) nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej [...] (P97).

W powyższym fragmencie ustawodawca eksplicytnie utrwalił pozytywny stosunek do wskazanych okresów historycznych, implicytnie zasygnalizował negatywną ocenę ustroju bezpośrednio poprzedzającego tworzony porządek prawny, tj. ustroju wprowadzonego przez Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku. Dezaprobatą wobec tego systemu państwowego, w którym wolność społeczna i suwerenność państwowa były ograniczone, podkreślono również w następującym fragmencie:

odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej [Ojczyzny] losie (P97).

Pełne zrozumienie przekazu wymaga świadomości historycznej. W tym wypadku wskazanie daty „1989” jako momentu odzyskania niepodległości dla autorów konstytucji stanowiło oczywiste odwołanie do sytuacji politycznej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (element pamięci komunikatywnej, tj. bliskiej). Była to w pewnym sensie bezpośrednia odpowiedź na demonstrowane w poprzedniej ustawie zasadniczej postulaty, idealizujące i mitologizujące zasługi obcego państwa wobec Polski, por.:

Historyczne zwycięstwo Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich nad faszyzmem wyzwoliło ziemię polską, umożliwiło polskiemu ludowi pracującemu zdobycie władzy i stworzyło warunki narodowego odrodzenia Polski w nowych, sprawiedliwych granicach (K52).

oraz dopuszczały ingerowanie w jej sprawy wewnętrzne, tak jak manifest PKWN – dokument, w którym władze radzieckie określały ramy ustrojowe obowiązujące w powojennej Polsce, por.:

Wcielając w życie wiekopomne wskazania Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego¹ z dnia 22 lipca 1944 r. i rozwijając jego zasady programowe, władza ludowa [...] dokonała wielkich przeobrażeń społecznych (K52).

Niezależnie jednak od poziomu wiedzy historycznej dzisiejszego odbiorcy, tj. niezależnie od świadomości dotyczącej kontekstu zachodzących przemian ustrojowych w latach 80. XX wieku (przejście od pamięci komunikacyjnej do pamięci kulturowej), wprowadzenie do tekstu daty „1989” jako momentu uwolnienia państwa i obywateli spod wpływów zewnętrznych stanowiło jednoznaczny przekaz, że do tego roku Polska nie była niezależnym, wolnym krajem. Opisany fragment pokazuje, w jaki sposób dokonuje się niewidoczna transformacja faktów historycznych w figury pamięci kulturowej – nacechowane i już zinterpretowane obrazy o przeszłości.

Chociaż odwołania do faktów historycznych w ramach preambuły były ograniczone ilościowo, to ich głęboka semantyka ujawniła wyraźną ocenę poprzednich form państwowości. W źródłowej warstwie – komunikatywnej – zademonstrowała złożoną sytuację polityczną w Polsce po zakończeniu drugiej wojny światowej, w odtwarzanej – kulturowej – stanowiła uwypuklenie popieranego przez obecnego ustawodawcę wzorców historycznych.

4. KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI KULTUROWEJ PRZEZ UTRWALENIE TRADYCJI CHRZEŚCIJAŃSKICH

W obecnie obowiązującej konstytucji ustawodawca trzykrotnie odwołał się do wartości światopoglądowych, przedstawiając je jako aksjologiczny fundament wszelkich działań państwa i jego obywateli. Wskazanie metafizycznej idei wiary w „Boga” stało się w tym wypadku podkreśleniem propagowanego modelu sfery publicznej, który prawodawca uznał za właściwy (Bała 2011, 305). W nawiązaniach do tradycji chrześcijańskiej, katolickiej, wskazano przymioty „Boga” budującego wartości obiektywne, „Boga” „będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna” (P97), stającego się aksjologiczną podstawą formowanej państwowości. Ze względu na konstytucyjny rozdział państwa i kościoła gwarantujący bezstronność władz Polski wobec przekonań

¹ O Manifeście PKWN zob. m.in. Wrona i in. (2005).

religijnych (art. 25 K97) fragmenty o charakterze invocatio Dei w omawianym akcie każdorazowo zestawiano z wizją świata osób niewierzących, por.:

zarówno wierzący w Boga [...], jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł (P97);

w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem (P97);

kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach (P97).

W każdym z przykładów nawiązujących do wiary w Boga wyeksponowano znaczenie chrześcijańskich powszechników moralnych jako niezbędnej podstawy budowania społeczeństwa. Uwzględniając jednak sekularyzację państwa, ustawodawca zawsze, gdy odwoływał się do instytucji wiary, wskazywał świecki odpowiednik boskiego autorytetu: odpowiedzialność przed Bogiem vs. odpowiedzialność przed własnym sumieniem; Bóg jako źródło wartości vs. uniwersalne wartości; chrześcijańskie dziedzictwo vs. ogólnoludzkie wartości. W ten sposób prawodawca z jednej strony zbudował wizję Polski tradycjonalistycznej – państwa kulturowo związanego z religią, z drugiej dał świadectwo otwartości światopoglądowej, opierającej się na poszanowaniu prawa obywateli do kultywowania odrębnej filozofii życia. Z analizowanych fragmentów płynie przekaz dotyczący kształtowania państwa i społeczeństwa na ideach ponadczasowych, trwałych, ogólnych i zawsze aktualnych, akceptujących i szanujących pluralizm postaw. Jednocześnie jednak dostrzegalna staje się afirmacja religii chrześcijańskiej zawsze występującej jako prymarna figura pamięci, do której dołącza się świecką przeciwwagę, podkreślając w ten sposób deklaracje o pluralizmie światopoglądowym (por. Piechowiak 2016).

5. KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI KULTUROWEJ PRZEZ UTRWALENIE WSPÓLNOTOWOŚCI

Kolejną wyabstrahowaną grupę figur pamięci stanowiły werbalizacje psychospołecznych więzi, określających przynależność do wspólnoty. W preambule zrezygnowano z przestrzennego (środowiskowego) określania tego, co wspólne, na rzecz konstytuowania kulturowych, cywilizacyjnych i społecznych czynników, pozwalających na identyfikowanie się z „polskością”. Poczucie przynależności zostało sprowadzone do wartości ponadlokalnej i ponadterytorialnej, na której podstawie tworzy się wspólnotowa tożsamość i świadomość zbiorowa (por. Amit 2002; Klekotko 2018). Poświadczą to fragment dotyczący Polaków niemieszkających na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, por.:

złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie (P97).

Takie konceptualizowanie wspólnoty odniosło polskość przede wszystkim do stanu świadomości, a dodatkowo potwierdzało spójność z obowiązującą w Polsce zasadą prawa krwi – obywatelstwo Polski z mocy ustawy nabywa każde dziecko, którego przynajmniej jedno z rodziców jest Polakiem (art. 14 UoOP). To oznacza, że „polskość” można dziedziczyć.

Unaoczniając wspólnotowość narodową, prawodawca korzystał również z kategorii „MY”, por.:

my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej (P97).

Wspólnototwórcze określenie „MY” podkreślało i utrzymywało odrębność zbiorowości polskiej. W triadzie podmiotu szeregowego MY + NARÓD + OBYWATELE wskazano zarówno na cechy jakościowe, jak i ilościowe. Z jednej strony owo MY zostało utożsamione z uświadomioną przynależnością psychospołeczną do konkretnej wspólnoty (my, Naród Polski), z drugiej – z potwierdzonym statusem formalnym ([MY] wszyscy obywatele Rzeczypospolitej). W ten sposób ustawodawca zasygnalizował, że niezależnie od indywidualnych czynników każdy, kto posiada obywatelstwo Polski, jest równoprawnym suwerenem tworzącym wspólnotę narodową.

Odpowiednikiem podmiotowej kategorii „MY” wykorzystywanym w tekście preambuły była kategoria przedmiotowa „NASZE/WSPÓLNE”, która wskazywała na wartość wypracowania stałego, uniwersalnego dla wszystkich obywateli, ponadfizycznego obiektu troski i dumy: przyszłość naszej Ojczyzny; w naszej Ojczyźnie; wobec dobra wspólnego – Polski.

6. KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI KULTUROWEJ PRZEZ UTRWALENIE SZACUNKU WOBEC ZASŁUG PRZESZŁYCH POKOLEŃ

Wyekscerpowane z preambuły fragmenty dotyczące doceniania zasług przodków stanowiły zwerbalizowaną apoteozę ich wkładu w budowanie obecnego społeczeństwa. Ze względu na punkt ich odniesienia można zaobserwować trzy składniki dziedzictwa kulturowego, które utrwalono w podziękowaniach.

Po pierwsze zwrócono uwagę na utylitarną spuściznę wypracowaną w poprzednich dziesięcioleciach – etos pracy, por.:

wdzięczni naszym przodkom za ich pracę (P97).

Wskazanie na pojęcie pracy (jako aktywności) uwydatniło świadomość prawodawcy, że ukształtowanie społeczeństwa, w którym działanie ma wymiar aksjologiczny, wpływa na osobowość pojedynczych ludzi i buduje społeczeństwo konstruktywistyczne.

Po drugie wyrażono szacunek dla poświęcenia wykazanego przez przeszłe pokolenia Polaków w dążeniu do odzyskania suwerenności terytorialnej i politycznej, por.:

wdzięczni naszym przodkom [...] za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami (P97).

W powyższym fragmencie można wyizolować dwa bieguny. Jeden jest upamiętnieniem czynnego oporu (wdzięczni za walkę), drugi – gloryfikacją heroizmu (wdzięczni za walkę okupioną ogromnymi ofiarami). W drugim przykładzie można dodatkowo

odnaleźć Assmannowską pamięć ofiar (Opfer). Według A. Assmann kształtowanie pamięci ofiar, które ostatecznie stały się zwycięzcami, opiera się na kulturowaniu triumfu. Jest to pamięć heroiczna (w odróżnieniu od pamięci traumatycznej). Dzięki niej ofiary stają się męczennikami, a ich śmierć zyskuje wymiar symbolu, scalającego i solidaryzującego tych, którzy się z nimi utożsamiają lub należą do ich wspólnoty (Assmann 2006, 82).

Po trzecie wyrażono wdzięczność za wartości światopoglądowe, które stały się fundamentem kulturowym polskiego społeczeństwa, por.:

wdzięczni naszym przodkom [...] za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach (P97).

W powyższej frazie można zauważyć, że ustawodawca, pisząc o wypracowanej przez przodków kulturze jako konglomeracie zasad chrześcijańskich i humanistycznych, starał się utrwalić jej dwa główne filary: tradycje religijne oraz uniwersalną moralność. W ten sposób podkreślono zarówno istotną rolę obyczajów wywiedzionych z wiary, jak i powszechną, kulturowo-cywilizacyjną etykę działania i myślenia.

7. KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI KULTUROWEJ PRZEZ UTRWALENIE ODPOWIEDZIALNOŚCI SPOŁECZNEJ

Grupę figur pamięci odnoszących się do odpowiedzialności społecznej tworzyły sformułowania oznajmiające, że proponowany ustrój będzie budował państwo opiekuńcze. Państwo propagujące świadome, dobrowolne i aktywne działania mające na celu wykreowanie społeczeństwa obywatelskiego, w którym troska o dobrobyt ojczyzny i jej mieszkańców staje się solidarnym obowiązkiem i wspólną potrzebą, przybierającą postać Kantowskiego imperatywu kategorycznego (z obowiązku sumienia, a nie zgodnie z obowiązkiem formalnym).

Pierwszą figurą pamięci przyporządkowaną do omawianej kategorii stanowiło odwołanie do obowiązku jako misji kulturowania tradycji. Odniesienie to wskazywało na konieczność kontynuacji działań zmierzających do utrwalania tych wartości narodowościowego dorobku wspólnoty, które powinny budować fundament rozwoju przyszłych pokoleń, por.:

zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku (P97).

Funkcjonalność pojęcia zobowiązanie obserwowana w powyższym przykładzie opierała się na pogłębianiu znaczenia odpowiedzialności moralnej. Dominującym atrybutem tego fragmentu stały się aksjologiczne wyzwania (wszystko, co cenne), przedstawiane przez ustawodawcę jako czynniki kształtujące ciągłość wartości narodowych.

W kolejnym przykładzie obowiązek stał się potrzebą, por.:

pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność (P97).

Pierwsza z ujawnionych potrzeb odnosiła się do bezpieczeństwa jako wartości antropocentrycznej (Kowalczyk 2017, 116), niezbędnej do stworzenia trwałych, komfortowych, godnych warunków życia w państwie: pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie. Drugi typ potrzeby wskazywał na poczucie obowiązku wdrożenia takich rozwiązań systemowych, zapewniających skuteczne, bezstronne i kompetentne działanie władz państwowych: pragnąc [...] działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność. W tym wypadku potrzebę sprawnego państwa można odnieść do obowiązku utrwalania demokratycznie akceptowalnego i pożądanego porządku publicznego, którego afirmacją jest oddolny ład społeczny (Kowalczyk 2017, 117–118).

Ostatnie przykłady przyporządkowane do omawianej grupy figur pamięci skoncentrowały się na celowości podejmowanych działań. Z jednej strony odpowiedzialność społeczna została wyekspozowana przez werbalizowanie celów partykularnych, por.:

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny [...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej (P97),

z drugiej ujawniła się szersza perspektywa świadomości społecznej, por.:

świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej (P97).

Pierwszy fragment wskazuje na to, że odpowiedzialność społeczną należy postrzegać w kategoriach zapewnienia warunków do rozwoju – po pierwsze rozwoju państwa jako organizacji, po wtóre rozwoju wspólnoty obywatelskiej działającej na rzecz tego państwa. Drugi przykład podkreśla wartość, którą jest przynależność do zjednoczonego, demokratycznego świata, tworzącego niezrelatywizowane dobro ponadnarodowe – Rodzinę Ludzką.

8. KSZTAŁTOWANIE PAMIĘCI KULTUROWEJ PRZEZ UTRWALENIE KRZYWD SPOŁECZNYCH

Ostatnia wyodrębniona w tekście preambuły część konceptualna, która wymagała omówienia, to figura pamięci odwołująca się do poczucia niesprawiedliwości i ucisku społecznego. Fragment ten stanowił emocjonalną manifestację krzywd doznanych przez polskie społeczeństwo, doświadczonych wojnami i okresem komunizmu, por.:

pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane (P97).

Pierwsza część powyższego fragmentu utrwała negatywne wspomnienia i emocje z nimi związane. Jednocześnie wprowadziła do tekstu element lęku połączonego z przestrogą. Prawodawca w ten sposób zademonstrował, że „gorzkie doświadczenia” również są składnikami teraźniejszości i determinantami przyszłości. W dalszej części ukonkretniono semantykę niepewności i doprecyzowano to, co powinno w suwerenie budzić niepokój i sprzeciw – nieposzanowanie wartości ogólnoludzkich jako naruszenie podstawowych zasad społeczeństwa demokratycznego, do którego to naruszenia nie można dopuścić ponownie.

Perswazyjny charakter wzmianki o przeszłych zagrożeniach można sprowadzić do konstatacji, że „w obliczu szeregu funkcjonujących obecnie zagrożeń racjonalnym zachowaniem jest podporządkowanie się zasadzie ostrożności [...], [bo] współczesny strach/lęk jest adekwatną reakcją na dokonujące się przemiany” (Szatan 2012, 340).

ZAKOŃCZENIE

Analiza tekstu preambuły konstytucji z 1997 roku pod kątem jej potencjału kształtowania pamięci kulturowej społeczeństwa polskiego pozwoliła wyodrębnić sześć podstawowych sposobów oddziaływania na postrzeganie rzeczywistości narodowej przez wspólnotę, do której przedmowa została skierowana. Dobór figur pamięci i środków do ich przedstawienia sformułowały stosunkowo spójny obraz utrwalania wyobrażeń o „polskości”. Modelowanie interpretacji odbywało się za pomocą pozytywnego i negatywnego etykietowania faktów i założeń, kierującego uwagę na sprofilowaną wizję ojczyzny do zapamiętania, utrwalania i odtwarzania.

Po pierwsze ustawodawca uwydatnił wybrane fakty historyczne, stanowiące z jednej strony racjonalny, polityczny i czasowy punktem odniesienia (w 1989 roku), a z drugiej emocjonalny powrót do początków państwowości konstytucyjnej (nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej).

Po drugie nawiązywano do zakorzenionych w polskiej kulturze tradycji religijnych. Wskazywano, że wiara chrześcijańska tworzyła i tworzy aksjologiczny fundament społeczeństwa. Jednocześnie jednak podkreślano równość między obywatelami wierzącymi i niewierzącymi, zestawiając wartości chrześcijańskie i laickie (wierzący i niepodzielający wiary; odpowiedzialni przed bogiem lub odpowiedzialni przed własnym sumieniem).

Po trzecie odwoływano się do psychospołecznych czynników, które zostały opisane jako determinanty scalające wspólnotę i budujące wśród obywateli poczucie przynależności narodowej. Szeroko wykorzystywano m.in. kategorię MY. Stosowano ją eksplicytnie (my, Naród) i implicytnie (np. [MY] równi w swych prawach; [MY] złączeni więzami wspólnoty).

Po czwarte podkreślono znaczenie przeszłych pokoleń w budowaniu tożsamości narodowej współczesnego społeczeństwa. Złożono podziękowania za ich pracę, działalność niepodległościową oraz światopoglądowe wartości, które warto pielęgnować w nowo formowanym państwie.

Po piąte preambuła zawierała odwołania podkreślające rangę solidarnego poczucia odpowiedzialności za ojczyznę i jej obywateli dla zbudowania suwerennego państwa prawa. Ta grupa figur pamięci stanowiła przykład uspołniania ogólnonarodowej misji poprzez formułowanie, argumentowanie i propagowanie realizacji wspólnych celów (np. w trosce o byt; dla dobra Rodziny Ludzkiej).

Po szóste ustawodawca skorzystał z odwołania do poczucia strachu przed powrotem krytycznego położenia (pomni gorzkich doświadczeń). Był to przykład emocjonalnego oddziaływania opierającego się na scalaniu wspólnoty poprzez wskazanie elementu zagrożenia, który powinien skłaniać członków społeczeństwa jako ofiar przemocy, niesprawiedliwości i nacisku do jednoczenia się.

BIBLIOGRAFIA

- Amit, V., red. 2002. *Realizing Community: Concepts, Social Relationships, and Sentiments*. London–New York: Routledge.
- Assmann, A. 2006. *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck.
- Assmann, A. 1999. *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C.H. Beck.
- Assmann, A. 2015. *Wprowadzenie do kulturoznawstwa. Podstawowe terminy, problem, pytania*. tłum. A. Artwińska, i K. Różańska. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Assmann, J. 2008. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. tłum. A. Kryczyńska-Pham. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bała, P. 2011. „Invocatio Dei w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. w perspektywie porównawczej i historycznej”. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie V* (Religia a prawo i państwo): 305–333.
- Chlebda, W. 2012. „Pamięć ujętykowniona”. W *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. J. Adamowski, i M. Wójcicka. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 109–120.
- Czachur, W. 2016. „Dlaczego pamięć społeczna może być obiektem badań lingwistycznych?”. W *Karły na ramionach olbrzymów? Kultura niemieckiego obszaru językowego w dialogu z tradycją*, red. J. Godlewicz-Adamiec, P. Kociumbas, i E. Michta. Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 253–260.
- Czarnota, A. 2013. „Prawo, historia a pamięć zbiorowa. Przyczynek do związku między historią a socjologią prawa”. *Miscellanea Historico-Iuridica XII*: 203–216.
- Czerwiński, M. 2014. „Archiwum znaków – semiotyka pamięci kulturowej”. *Tekst i Dyskurs 7*: 31–48.
- Erl, A. 2018. *Kultura pamięci. Wprowadzenie*. tłum. A. Teperek. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Klekotko, M. 2018. „Między lokalnością a wspólnotowością, czyli o wspólnototwórczych właściwościach scen miejskich”. *Acta Universitatis Lodzianensis 64*: 5–19.
- Kowalczyk, J. 2017. *Pragmatyka komunikacji urząd – obywatel*. Kraków: Libron.
- Kowalczyk, J. 2018. „Zmiany w werbalizacji suwerena a kategoryzacja podmiotu władzy zwierzchniej w polskich konstytucjach XX wieku”. *Język Polski XCVIII*: 61–73.

- Malinowska, E. 2012. *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Malinowska, E. 2018. „Aksjologiczny wymiar Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”. *Stylistyka* XXVII: 23–32.
- Młynarska-Sobaczewska, A. 2014. „Normatywizacja pamięci zbiorowej w preambułach konstytucji państw postkomunistycznych”. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2(18): 233–250.
- Piechowiak, M. 2016. „Preambuła”. W *Konstytucja RP*. Tom I. Komentarz – art. 1–86, red. M. Safjan, i L. Bosek. Warszawa: C.H. Beck, 118–158.
- Rajewski, A. 2013. „Rozważania na temat Assmannowskiej teorii pamięci”. *Rocznik Antropologii Historii* 1(4): 187–202.
- Skrzydło, W. 2013. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. wyd. 2. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Sosnowski, B. 2016. „Geneza, rola i cechy preambuły w aktach prawnych”. *Zeszyt Studenckich Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM* 6: 207–221.
- Szatan, M. 2012. „Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych”. *Studia Gdańskie* XXXI: 325–342.
- Wójcicka, M. 2014. *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wójcicka, M. 2017. „Styl jako praktyka i forma pamięci zbiorowej”. *Półrocznik Językoznawczy Tertium* 2(1): 29–42.
- Wrona, J., A. Paczkowski, P. Machcewicz, A. Friszke, i J. Eisler. 2005. „PKWN: próba oceny”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 4/2(8): 13–30.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- P97 – *Preambuła* Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- K52 – Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dn. 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952, nr 33, poz. 232.
- K97 – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- UoOP – Ustawa z dn. 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim, Dz.U. 2012, poz. 161.

Text Figures of Remembrance in the Constitution Preamble and the Shaping of the Cultural Memory of the Nation

Keywords: cultural memory, signs of memory, conceptualization, legal act.

ABSTRACT

The article describes the possibility of storing and reconstructing collective memory in the text of the preamble to the Constitution. The source material, which was analyzed, was the introduction to the currently binding constitution of the Republic of Poland.

The aim of the study was to identify and describe fragments of the preamble, having a real potential of influence on shaping the social memory of the community. The methodology of cultural memory, proposed by Aleida and Jan Assmann, became a methodological basis for the conducted observation, with particular emphasis on the assumptions about the figures of memory, that is facts or objects, recalling memories or imaginations about memories.